

RECENZIJAS

KRITIKAS KULTŪRA VĒSTURES ZINĀTNĒ: DAŽAS PĀRDOMAS

Divi savstarpēji nesaistīti notikumi pēdējā laikā ir likuši man padomāt par stāvokli vēsturisko pētījumu recenzēšanā un par to, ko varētu nosaukt par vēstures kritikas kultūru. Pirmais gadījums bija saistīts ar nepieciešamību sameklēt recenzijas par dažiem vēstures pētījumiem. Izrādījās, ka par daudzām grāmatām vispār nav nevienas recenzijas, bet par citām – labākajā gadījumā viena. Pārskatot žurnālus *Latvijas Vēsture*, *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* un *Latvijas Arhīvi*, nācās konstatēt, ka recenzēta patiešām tiek tikai daļa publicēto grāmatu. Vairāk ir grāmatu apskatu, bet arī tie neatspoguļo visas izdotās grāmatas. Protams, jāpiešķaita vēl profesionālu vēsturnieku rakstītās recenzijas, kas tiek publicētas neakadēmiskajā presē, tomēr jāatzīst, ka arī to nav daudz. Iemesli, kādēļ recenziju ir tik maz, vismaz pirmajā acu uzmetienā ir pilnīgi saprotami. Vairums vēsturnieku jau pirms izglītības un zinātnes ministra ieteikuma ir sameklējuši “labākus darba devējus” un, nokāvušies ar daudzajiem darbiem, recenziju rakstīšanu uzskata par lieku apgrūtinājumu, jo no akadēmiskā viedokļa tās ir tikai sekundāra aktivitāte un arī nopelnīt ar tām nevar. Kvalificētas recenzijas rakstīšana ir darbietilpīga, tā prasa labu izpratni par grāmatā aplūkoto problēmu, izmantotajiem avotiem, akadēmisko kontekstu. Kas tomēr liek recenzijas rakstīt? Dažos gadījumos – sajūsma vai (retāk) sašutums par grāmatu, citos – tās ir “organizētas” pēc grāmatas autora vai žurnāla lūguma. Profesionālas specifiskas dēļ vēsturnieku vidū introvertu cilvēku proporcija, iespējams, ir diezgan liela, tādēļ daudzi nav spēcīgi tagad tik nepieciešamajā “tīklošanā” (*networking*) un kautrējas paši “organizēt” recenzijas. Rezultātā viņi tā arī var neuzzināt, ko par viņu darbu domā citi vēsturnieki, ja neņem vērā privātus kolēģu izteikumus, kas saprotamu iemeslu dēļ reti kad ir kritiski. Pieļauju, ka daudziem ir zināmā mērā klaustrofobiska sajūta, neredzot atgriezenisko saiti starp sevi un vēsturnieku kopienā.

Otrais gadījums bija kolēģa Jura Pavloviča nesenie izteikumi radio *Baltkom* par to, ka viņš savas grāmatas “Padomju Latvijas ikdiena” dēļ esot kļuvis par latviešu tautas ienaidnieku.¹ Šādas reakcijas iemesls bija

¹ Mixsnews.lv. Istorik: za svoiu knigu pro SSSR ia stal vragom latiškovo naroda. *Mixnews.lv*. 28.03.2013. <http://www.mixnews.lv/ru/exclusive/news/2013-03-28/120875>.

Ritvara Jansona visai kritiskā recenzija “Latvijas Avīzē”² Jāatzīst, man šāda reakcija šķita pārliecīgi sakāpināta, vēl jo vairāk tadēļ, ka lasītāju atsauksmes laikrakstos, žurnālos un interneta portālos par grāmatu visumā ir pozitīvas. Nekādā ziņā nevar teikt, ka grāmata tiktu noklusēta un nebūtu radījusi nekādu ievērību. Tomēr šis gadījums rosina izdarīt dažus secinājumus.

Kritiskas recenzijas nereti tiek uztvertas kā personisks vai politisks uzbrukums – arī tad, ja kritika ir konstruktīva un pēc būtības. Iespējams, zināmā mērā šādu uztveri ir ietekmējis padomju laika mantojums, kad kritika patiešām varēja nozīmēt būtiskas un nevēlamas sekas kritikas objektam un ar avīzi varēja nosist ne tikai mušu un priekšnieku, bet arī vēsturnieku. Tomēr nevar teikt, ka ar padomju laiku var izskaidrot visu. Protams, var saprast autorus, kas savam gara bērnam veltījuši vairākus gadus smaga darba. Recenzentu atrastās faktu kļūdas vai arī apstrīdamās interpretācijas uz paveiktā darba kopējā fona var šķist sikumaina piekasišanās. Taču, kad pirmais aizvainojums ir norimis, kritiķu aizrādījumu analīze palīdz izvairīties no līdzīgām kļūdām nākotnē. Diezgan raksturīgi šajā gadījumā ir tas, ka kritikas objekts nemēģina pēc būtības atspēkot recenzenta uzbrukumus, ja uzskata tos par nepamatotiem, bet gan interpretē kritiku kā politisku uzbrukumu. Viens no iemesliem varētu būt tas, ka kritiskas recenzijas vispār tiek publicētas ļoti reti. Pamatprincips, pie kura pieturas latviešu vēsturnieki, ir “vai nu labu, vai neko”. Tadēļ mēdz būt, ka to vai citu grāmatu personīgās sarunās aizmuguriski kritizē, taču neviens neņem uzlikt šo kritiku uz papīra. Recenzenti dažkārt vispār cenšas izvairīties no novērtējuma, un gadās arī tā, ka recenzijas pēc būtības ir tikai garāki grāmatu satura apskati, kuros netiek mēģināts aplūkot tās problemātiku plašākā kontekstā. Ņemot vērā vēsturnieku nelielo kopienu, tas ir zināmā mērā neizbēgami. Neviens nevēlas bojāt attiecības ar kolēģiem, ar kuriem jāsadarbojas dažādos projektos, it īpaši ar tiem, kas ieņem augstāku stāvokli zinātnes hierarhijā. Tā ir problēma, kas ir būtiska arī lielākās valstīs par Latviju. Tāds ir stāvoklis, ar kuru mēs visi zināmā mērā esam apraduši, un var jau būt, ka katram no mums personīgi tas ir pat ērti, jo mūsu traulsais *ego* netiek ievainots.

Tomēr domāju, ka šāda situācija nav laba no akadēmiskās vēstures zinātnes interešu viedokļa. Gustavs Strenga un Kaspars Zellis pilnīgi pamatoti ir norādījuši, ka “kvalitatīvu diskusiju trūkums vēsturnieku vidū un sabiedrībā ietekmē vēstures kvalitāti” un “atgūtās neatkarības gados praktiski nav attīstījusies recenziju un viedokļu sadursmju kultūra, kas

² Ritvars Jansons. Padomju medaļas viena puse. *Latvijas Avīze*, 20.12.2012.

ne tikai nodrošinātu vēstures kvalitāti, bet arī ieinteresētu sabiedrību”.³ Diskusijas, viedokļu apmaiņa nerodas tukšā vietā: ir jābūt pētniecībai un pētniecības rezultāti ir jānovērtē un jāapspriež, turklāt vēlams, lai tas notiktu ne tikai “patīk, nepatīk” vai arī šauri lokālā skatījumā, bet ņemot vērā attiecīgās problēmas pētniecības kopējā (pasaules) kontekstā.

Vēl viens aspekts, kas ir saistīts ar recenzēšanas kultūru, ir akadēmisko standartu jautājums. Pirms pāris gadiem Lielbritānijā notika skandalozs tiesas process, kurā viens no vadošajiem britu Padomju Savienības vēstures pētniekiem profesors Orlando Faidžiss (*Orlando Figes*; viņa grāmata *Čukstētāji: privātā dzīve Staļina Krievijā* ir tulkota latviski) bija spiests atzīt, ka portāla *Amazon.com* britu versijā ir anonīmi publicējis negatīvas recenzijas par saviem kolēģiem un slavējis paša darbus.⁴ Sākotnējo impulsu šāda neglītai rīcībai bija devis tas, ka viens no kolēģiem recenzijā solīdā akadēmiskā žurnālā bija norādījis uz Faidžisa ne visai korekto attieksmi pret izmantotajiem avotiem. Notikums bija ekstraordinārs un ļoti sāpīgs Faidžisa reputācijai. Tomēr tam bija vismaz viens pozitīvs aspekts – tas vēlreiz atgādināja vēsturniekiem, ka neatsaukšanās uz avotiem vai neko-rekta to izmantošana un interpretācija ir akadēmisks nāves grēks. Tomēr lielas nelaimes bieži sākas ar sīkumiem, un ir nepieciešamas rūpīgas recenzijas, kas palīdz uzturēt akadēmiskos standartus, lai cik nepatīkami būtu aizrādīt kolēģiem uz viņu pārkāpumiem.

Saprotu, ka visu iepriekš teikto var pamatoti kritizēt, sak', atkal kārtējās tukšās runas situācijā, kad profesionāla vēstures pētniecība vispār ir visai apdraudētā stāvoklī. Vienalga, nevar cerēt uz regulārākām un dziļākām recenzijām, jo resursu nebūs vairāk, bet cīņa par ierobežotiem resursiem neveicina objektivitāti un iecietību. Uz šiem pārmetumiem, man šķiet, ir tikai viena iespējamā atbilde – katrs no mums var kaut ko darīt, lai situāciju mainītu. Attieksmes maiņa ir mūsu vienīgā cerība. No šā viedokļa vēstures zinātnes acīmredzamā fiziskā sašaurināšanās Latvijā – arvien mazāk ir vēsturnieku, kas var nodarboties ar pētniecību kā pamatdarbu, situāciju neuzlabo. Tomēr pašu vēsturnieku atbildīgāka pieeja recenziju rakstīšanai daudz ko var mainīt.

Daina Bleiere

³ Gustavs Strenga, Kaspars Zellis. Latvijas vēsture starp pagātņi un nākotni. *Latvijas Avīze*, 26.08.2011.

⁴ Sk., piem.: Alexandra Topping. Historian Orlando Figes agrees to pay damages for fake reviews. *The Guardian*, 16.07.2010.